

SOSYAL HAKLARIN ANALİZİ

Ş. Gürçağ Tuna
Tunceli Üniversitesi

ÖZET

'Sosyal haklar' kavramının birçok problemleri vardır. Bunun sebebi kavramlaştırmaya yol açan yaklaşımdır. Sosyal hakları ele alan birçok çalışmada 'bölüşüm ilişkileri' yaklaşımı büyük oranda kabul görmektedir. Bu yaklaşım, sosyal hakların analizinde üretim alanını göz ardı ederek, dolaşım alanı merkezli analizler yapmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, üretim veya dolaşım alanı merkezli bir analiz yerine bu iki alanın ilişkisel analizinin olduğu bir çerçeve ortaya konulmuş, böyle bir çerçeve kapsamında sosyal haklar ele alınmıştır. Sosyal haklar, taraflar arasında eşitsizlik ilişkisi olarak değil yapısal olanla bağlantı kurularak analiz edilmelidir. Aksi takdirde sosyal hakların elde edilmesiyle eşitsizliğin giderileceği sonucuna ulaşılır. Bu perspektif eşitsizliğin sisteme, yapısal olana içkin olduğunu göremez. Bu çerçevede Türkiye'de sosyal hakların yorumlanması tartışılmıştır. Bunun yanında Türkiye'de tarihsel süreçten kesitler ele alınarak sosyal hakların nasıl analiz edilmesi gerektiği örneklendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sosyal Haklar, Ekonomi, Siyaset, Üretim Alanı, Dolaşım Alanı

ABSTRACT

'Social rights' concept has many problems. The reason for this is the approach that causes conceptualization. Many studies that investigate social rights, distributional relations approach is considered as the most accepted approach. However, this approach ignores the production sphere in the analysis of social rights but focus on the circulation sphere only. Accordingly, in this paper, instead of a production or circulation oriented analysis, a framework was established which analyzes these two spheres in relation to each other. Thus, social rights was examined within this framework. Social rights should be analyzed with structural relationship, rather than analyzing with unequal relationship among parties. Otherwise when social rights have been granted, one can conclude that inequality is resolved. Through this view, the fact that inequality is inherent in the system and structure cannot be observed. In Turkey, interpretation of social rights had been debated through this framework. In addition, by analyzing historical periods in Turkey, series of examples have been provided to explain how social rights needs to be analyzed.

Keywords: Social Rights, Economy, Politics, Production Sphere, Circulation Sphere

1. SOSYAL HAKLAR KAVRAMININ SORUNLU ANALİZLERİ

'Sosyal hak' kavramının birçok problemleri vardır. İlk olarak kavramın bu problemleri yanları açığa çıkarılacak, kavramın değer bağımlı yönleri incelenecektir. Daha sonra sosyal hakların fetişistik bir forma bürünmüş halde analizinin gerçekleştiği ileri sürülerek bunun çözümünün yapısal olanla bağlantı kurulmasında yattığı savunulacaktır. Bu çerçevede sosyal hakların dolaşımçı yaklaşımla ele alınması yerine üretimi merkeze alan dinamik bir yaklaşımla analiz edilmesi gerektiği tartışılacaktır. Son olarak savunulan çerçeveyi örneklendirmek amacıyla Türkiye'de sosyal hakların ele alınışı kısaca değerlendirilecektir.

Kapitalizmde olguların analizi büyük çoğunlukla olguların/şeylerin 'nasıl gördükleri üzerinden' yani biçim üzerinden yapılmaktadır. Böyle bir analiz sosyal gerçekliğe ulaşmayı engellemektedir. Çünkü sosyal gerçekliğe ulaşmak için öz-biçim diyalektiğini sorunsallaştıran bir metodolojik ve ontolojik bir çerçeve oluşturmak gereklidir. Diğer olgular gibi sosyal haklar da büyük çoğunlukla gördükleri gibi yani fetişistik biçimleri ile analiz edilmektedir. Örneğin sosyal haklar içinde yer alan çalışma hakkı, eğitim hakkı, ücret hakkı birçok çalışmada yapısal olanla ilişki kurulmadan analiz edilmektedir. Bu sorunlu ele alışı karşı kapitalizmde olguların değerlendirilmesinde 'öz'le bağlantı kurulmalı, olgunun yapısal olanla ilişkisi açığa çıkarılmalıdır.

Tülay Arın sosyal hakların temel kıstasının insanların yaşam standartlarını saf piyasa güçlerinden bağımsız kılma derecesi olduğunu ifade etmiştir (Arın, 1997: 193). Çalışma hakkı sosyal hak olarak tanımlandığına göre, o halde bu hakkı elde etmek piyasa güçlerine karşı bir hak elde etmek anlamına mı

gelir? İlk bakışta kapitalizmin yapısal olarak işsizlik doğurduğu dikkate alındığında çalışma hakkını savunmak anti-kapitalist bir perspektif olarak görünür. Ama meselenin diğer boyutundan bakarsak, tarihsel olarak çalışma hakkı kapitalistlerin zor yoluyla işçileştirme sürecine ilişkin bir hakktır. Başka bir deyişle kapitalistlerin, işçi sınıfı üzerinde tahakküm kurmasının biçimi, kapitalist işin dayatılmasının meşruluk kazanmış boyutudur.

Arın'ın belirttiği gibi piyasa güçlerinden bağımsız alan sağlayan bir sosyal hak tanımı yapmak mümkün gözükmemektedir. Ne çalışma hakkı ne sendika hakkı ne de ücret hakkı tek başına piyasaya karşı bir zafer değildir. Bunlar her ne kadar sınıf mücadelesinin kazanımları da olsa, piyasanın kendi rasyonalitesini dayatmasının da araçlarıdır. Başka çalışmalarda da sosyal hakların hedefi metasızlaştırma olarak ifade edilip, bu hedefe ulaşıldığında yani metasızlaştırılan alanlar yaratıldığında ortada sorun kalmayacak gibi bir sonuca ulaşılır. Hâlbuki parasız eğitim hakkı sağlandığında, eğitim metalaştırılan alandan çıkarıldığında eğitimin ideolojik işlevleri de mi ortadan kalkacaktır? Bu yaklaşım neo-liberalizme karşı çıkıp, liberalizme karşı çıkmama noktasına varır. Eğitimin metalaştırılması 1970'ler sonrasına ilişkin bir olgu olduğundan sadece 1970'ler sonrası eleştirildiğinde 1970 öncesi süreç meşrulaştırılmış olur. Başka bir deyişle anti-kapitalist gibi gözükken söylem kapitalizmi meşrulaştırmış olur.

Sosyal hakların çelişkili bir doğaya sahip olduğu söylenebilir. Örneğin “sosyal güvenlik, kapitalizmin tarihi süresince sermayenin emek-gücünü kendine mal etme mekanizmalarından biri olarak işlev görmüştür. Sermaye ... sosyal güvenliği emeğinmiş gibi gösterir ama kendisine mal eder.” (Akyüz, 2008: 8). Örneğin sosyal güvenlik sistemi, çalışanların korunması açısından önemli bir sosyal hakktır fakat sermaye için par-sermaye kaynağı işlevi de görür. İşçi sınıfı, sosyal hakların kabulü konusunda belli bir mücadele içindedir. Ama ne zaman ki bu mücadele yasalaşma sürecine girer, yasalarla gelecekteki mücadelenin sınırları çizilir. Aynı zamanda ve daha önemlisi kazanımlar yasalarla işçi sınıfını disipline etme amacıyla kullanılır, okun yönü tersine çevrilir. Bu söylenenler bütün sosyal haklar konusunda olmasa da çoğu için söylenebilir. Örneğin çok masum görünen, kimsenin aksini ileri süremeyeceği eğitim hakkı, eşitlikçi bir hak gibi görünür. Aslında eğitim; insanların, sınıfların, toplumun sosyalizasyonunu sağlar. Herkesin parasız eğitim hakkından yararlanması kuşkusuz ki savunulmalıdır. Fakat bu hakkın yapısal olanla bağlantısı kurulmadığı zaman söz konusu sosyal hak, bilinçleri bulandıran bir olguya dönüşür. Eğitim hakkının yapısal olanla bağlantısı toplumun disipline edilmesi, toplumun homojen bir hale büründürülmesidir. Bu olgu sermayenin kendi suretinde bir dünya yaratması için son derece önemlidir. Diğer bir sosyal hak örneği olan sosyal güvenlik mekanizması ile de disipline edilmiş bir emek-gücü piyasası oluşur (Akyüz, 2008: 9).

Eğitim, sağlık ve çalışma hakkı gibi sosyal hakların, bireyi toplumsal risklere karşı koruduğu savunulan bir görüştür (örn. Kara, 2008: 10). Bu ifade ediş tarzı çelişkili bir olgunun, bir yüzüne odaklanması nedeniyle eleştirilmelidir. Bütün bu sayılanlar emek-gücü açısından bir risk olarak adlandırılabilir. Ya sermaye açısından bütün bunlar risk değil midir? Eğitim ile gerçekleştirilen sosyalizasyon, eğitimin ideolojik işlevi; sağlık hakkı ile emek-gücünün kendisini yeniden üretmesinin önündeki engelin kaldırılması; çalışma hakkı ile emek-gücünün metalaştırılması, ‘kapitalist iş’in dayatılması sermayenin önündeki riskleri kaldırmaz mı? Meselenin çelişkili yönünü ortaya sermek, meseleyi bir bütün içinde değerlendirmek bakımından bütün bu özellikler önemlidir. Akyüz, değer üretiminin önündeki risklerin atomlarına ayrılarak aşıldığını sosyal güvenlik mekanizması örneği üzerinden şöyle açıklar: “Sosyal güvenlik mekanizması ile A işçisinin somut emeğinin taşıdığı somut risk tüm toplumun riski haline gelir. Örneğin fabrikada çalışan A işçisinin hastalığı sosyal güvenlik mekanizması ile o fabrikada herkesin paylaştığı bir risk haline gelir. Yani A işçisinin taşıdığı risk atomlarına ayrılır” (Akyüz, 2008: 7). Başka bir deyişle fabrikada üretimin devamlılığı açısından sosyal güvenliğin işlevi vardır. Dolayısıyla sosyal haklar, sadece bireylerin karşı karşıya kaldığı toplumsal risklere karşı koruma işlevi görmez, aynı zamanda sermaye birikiminin devamlılığını sağlamanın da bir aracıdır.

Yukarıdaki paragrafta sosyal hakların, bireyi toplumsal risklere karşı koruduğu ifadesi aktarılmıştı. Bu noktada toplumsal risklerin tarihsel olarak ne zaman oluştuğu sorusunu sormak önem kazanır. Bir başka deyişle ne zaman toplumsal risk doğmuştur ki sosyal haklar gibi önlemlerle birey korunmaya muhtaç kalmıştır. Buğra'ya göre sosyal politikanın doğuşu, 16. yy.da toprağın ve emeğin metalaşması sonucunda, ‘özgür işçi’nin ortaya çıkması neticesindedir (Buğra, 2008). Ulutürk ve Dane'ye göre de “sosyal riskler, kapitalizmin doğasından kaynaklanmaktadır. Meta üretiminin yaygınlaşması ve emek gücünün artan oranda metalaşması sonucunda ortaya çıkmaktadırlar.” (Ulutürk ve Dane, 2009: 116). Dolayısıyla toplumsal riskler ve sosyal haklar evrensel kategoriler değildir, belli bir tarihsel ve toplumsal sürece ilişkindir. Sonuç olarak kavramın çelişkili doğaya sahip olduğunun vurgulanması ve belli bir tarihsel-toplumsal sürece ilişkin olarak kavranması son derece önemlidir.

2. SOSYAL HAKLAR NASIL ANALİZ EDİLMELİ?

Literatürde sosyal hak kavramı, insan haklarının bir bölümü olarak ele alınır. İnsan hakları adı altında üç kategori yer alır. İlk olarak bireysel ve siyasal haklar. İkinci olarak ekonomik, kültürel ve sosyal haklar. Bu kategoride üçünün beraber kullanımı yaygındır. Bunun yanında sadece sosyal haklar ayrımının yapıldığına da rastlanılmaktadır. Son kategori ise dayanışma haklarıdır. Bütün bu kategorik ayrımların sınırlarının net olarak çizilmediği de vurgulanır. Sorun burada sınırların nasıl olacağıdır. Özellikle ekonomik ve sosyal hakların birbirinden nasıl ayrılacağına muğlak olduğu belirtilir. Bazı çalışmalarda bu iki kategorinin iç içe olduğu, bu iki kategoriyi ayırmanın zorluğu da belirtilmiştir. Tüm bu kategorik ayrımlarla sosyal gerçeklik, parçalara bölünmüş halde analiz edilir. Ekonomik, politik ve sosyal ilişkiler arasındaki ilişki nasıl kavramsallaştırılmalıdır? S. Clarke'ın belirttiği gibi, bu doğrultuda Marksist analiz için gerekli başlangıç noktası olan sınıfların veya daha doğru deyişle sınıf ilişkilerinin, sömürü ilişkileri (sınıf ilişkilerinin ekonomik biçimi olarak) ve egemenlik ilişkileri (bu ilişkilerin politik biçimi olarak) dışında kavramsallaştırılmayacağı söylenebilir. Ekonomik, politik ve ideolojik biçimlere analitik olarak önsel olan sınıf ilişkileri kavramının, (sınıf ilişkileri bu biçimlerden bağımsız olarak var olmasa da) bu ilişkilerden türediğini bunun da Marksist analizin ekonomik ve politik ilişkiler arasındaki karmaşıklığı kavramsaltırmayı mümkün hale getirdiği söylenebilir (Clarke, 1978: 41-42). Hakların kategorik ayırım ile sosyal olan, politik olan ve ekonomik olanların birbirlerine dışsal olarak savunulmasının sebebi olguların fetişistik görünümüdür. Kapitalizmde ekonomi-siyaset, üretim-bölüşüm-dolaşım birbirlerinden özerkmiş gibi görünür. Bu algının ardında yatan gerçek ancak değer teorisi ile açığa çıkarılabilir. Kategorik ayırımla ekonomik, politik ve sosyal olan birbirinden dışsallaştırılınca sınıf geçeceğinden uzaklaşılır. Böylece sosyal haklar birey-devlet arasındaki bir ilişki olarak tanımlanmış olur.

Yukarıda sosyal hakların büyük çoğunlukla görüldükleri gibi yani fetişistik biçimleri ile analiz edildiğine değinilmişti. Bu analiz, Yeni-Ricardocu ya da dolaşım alanından hareket eden analiz olarak adlandırılabilir. Yeni-Ricardocu yaklaşım üretim alanını tamamen bir yana bırakarak dolaşım alanına odaklanır. Yani analiz bütünüyle değişim ve bölüşüm ilişkilerini kapsar. Saad-Filho'nun Marx'a referansla belirttiği gibi "Eğer çözümlenme dolaşım veya değişim alanı ile sınırlı kalırsa ve üretim alanını ihmal ederse, kapitalizmin en önemli özelliklerinden bazıları gizli kalır." (Saad-Filho, 2006: 71).

Dolaşım alanı merkezli yaklaşıma karşı üretim alanından hareket eden iki temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımlar kendi içinde üretimin dolaşım ile ilişkisi konusunda farklılaşmaktadır. Bu bağlamda özellikle üretimin belirleyiciliğinin nasıl yorumlanması gerektiği konusu tartışmalıdır. Gelenekselci yaklaşım, dolaşım alanını analiz dışında bırakıp üretim alanına odaklanmaktadır. Bu yaklaşım dolaşımçı yaklaşımın bir çeşit tersine okunmasıyla üretim alanını merkeze alıp dolaşım alanını göz ardı etmektedir. Diğer bir yaklaşım ise üretim alanının belirleyiciliğini reddetmeden ilişkisel bir analiz sergiler. Aslında üretim alanını merkeze alan analiz dendiğinde değer yaratma ve değer aktarma süreçlerini temel dinamik olarak ele alan yaklaşım vurgulanmış olur. Dolaşım alanını/bölüşüm ilişkilerini temel alan yaklaşım temel dinamik olan değer yaratma olgusunu açıklayamaz ya da yanlış olarak açıklar. Kapitalist toplumsal yapının temel aksı değer yaratma ve bununla bağlantılı olarak değer aktarma süreçleridir. Değer aktarma süreci/dolaşım alanı/bölüşüm ilişkileri tek başına üretim alanından/değer yaratma sürecinden ayrı olarak belirleyici dinamik olarak sunulursa eksik ve hatalı bir analiz ortaya çıkacaktır.

Dolaşım alanını temel alan yaklaşım ile üretim alanını merkeze alan yaklaşım arasındaki fark, değer kavramının farklı yorumlanmasından kaynaklanmaktadır. Dolaşımçıları değeri teknik bir kavram olarak yorumlarlar. Bu yaklaşıma karşı ilişkisel analizde ise değer teknik bir tanım ile sınırlanmaz, değer sosyal bir ilişkidir. Clarke'a göre Marx'ın değer kavramı sadece kapitalist sömürünün maddi temelini ifade etmez, bunun yanında ve ayrılmaz şekilde onun sosyal biçimini de ifade eder. Değer, basit bir şekilde teknik katsayı değildir. Değer; sosyal olarak belirlenmiş niceliksel önemi içinde ve sınıf içi ve sınıflar arası mücadele esnasındaki değer üretimi, el koyma ve dolaşım süreçlerindeki sosyal süreci işaret eder (Clarke, 1980: 4). Değer kavramı, kapitalist sömürünün maddi temeli olarak ele alındığında "daha kısa işgünü için verilen mücadele sadece artı-emeğe karşı mücadele gibi" görünür. Hâlbuki değer kavramı sosyal süreci kapsayan bir şekilde ele alınırsa 'daha kısa işgünü' için verilen mücadele "hayatın işe tabi kılınması" (Cleaver, 2008: 16) da kapsamış olur. Görüldüğü gibi değer kavramının farklı kavranışı sosyal hakların algılanışını etkilemektedir. Değerin teknik bir kavram olarak tanımlanması ile birçok sosyal hakkın yapısal olanla bağlantısı koparılır, bölüşüm ilişkilerinin sınırları çerçevesinde sosyal haklar kavranır. Hâlbuki üretimi merkeze alan, üretim ve dolaşım alanlarının bütünselliğini vurgulayan bir yaklaşım sosyal hakları yapısal olanla ilişkili olarak kavrayabilir.

Dolaşımçı analize karşı alternatif olan ilişkiselci analiz, üretim alanından hareket ederek olgulara açıklama getirir. Meseleyi daha somutlaştırmak için şöyle bir örnek verilebilir. Sosyal haklar konusunun kaçınılmaz iki temel dinamiği sermaye ve devlettir. Sermaye ve devlet, kapitalist toplumsal yapıda çok fazla

fetişistik biçim kazanmıştır. Bu fetişistik biçimin görünür olduğu yer dolaşım alanıdır. Dolaşım alanından hareketle yapılan bir analizde devlet toplumdan özerk bir olgu gibi algılanır. Böylece devlet merkezli bir yaklaşım sergilenir. Özne olan devletin karşısına nesneleştirilen toplumsal dinamikler, toplumsal mücadeleler yerleştirilmiş olur. Sermayenin kavranışı da dolaşım alanından hareketle yapıldığı için bütünsellikten, tarihsellikten kopuktur. Sermaye ne bir toplumsal ilişki ne de tarihselliğe atfla bir süreçtir. Hâlbuki üretim alanını merkeze alan ama dolaşım alanı ile içsel-karşılıklı ilişki kurabilen bir analizde devlet de sermaye de toplumsal ilişkilere içkindir.

Buraya kadar çizilen çerçevede bütün sosyal hakların kazanım olarak görülmesi, daha fazlasını elde etmeye yönelik mücadelenin sürdürülmesi dışlanmamaktadır. Ancak kazanım haline gelen ya da elde edilmeye çalışan sosyal haklar ile “eşitsizliğin” giderileceğini düşünmek hatalıdır. Çünkü eşitsizlik biçimsel değil yapısalıdır. Ücretin daha fazla artırılmasıyla, daha fazla sosyal güvence elde etmekle “eşitsizlik” azalmaz. Çünkü sözü edilen eşitsizlik sisteme içkindir. Meselenin yapısal olanla ilişkisi kurulmadığı zaman, çözümü bölüşüm ilişkilerinde aranır. Çünkü mesele verili bir pastadan pay kapma mücadelesi olarak görünür. Pastadan daha fazla pay kaparak eşitsizliğin giderileceği düşünülür. Sadece sosyal hak değil, hak kavramı da eşitsizlikle yakından ilişkilidir. Marx’a göre “her hak eşitsizliğin hakkıdır” (aktaran Miller, 2002, s.146) dolayısıyla haklar eşitsizliğe dayanır, onun göstergesidir. Ama tekrar ifade etmek gerekirse bu eşitsizlik, bölüşüm ilişkileriyle giderilecek bir eşitsizlik değil, yapısal bir eşitsizliktir. Örneğin çalışma bir hak olarak tanımlanırsa, çalışma hakkı sosyal haklar içerisinde tanımlanırsa eşitsizlikten doğan hak, yapısal olanı işaret etmez. Eşitsizliğin kaynağını değil eşitsizliğin görüldüğü biçimi işaret eder. Bu haliyle fetişistik bir kategoridir ve perdenin arkasındaki öz açığa çıkarılmalıdır. Bölüşüm ilişkilerinde çözümü arayan yaklaşım aşağıda Türkiye örneği üzerinden detaylandırılacaktır.

3. TÜRKİYE ÖRNEĞİ

Türkiye’de sosyal hakların ele alınışında “güçlü devlet geleneği”ne sıkça referans verilir¹. Avrupa’da sosyal hakların ortaya çıkışı burjuvaziye karşı işçi sınıfının mücadelesi ile açıklandıktan sonra Türkiye’de sanayileşmenin, işçi sınıfının oluşumunun ve de demokratikleşmenin geç gerçekleştiği vurgulanır. Tüm bu geç gerçekleşen süreçler devlete özne sorumluluğu yükler. Zayıf burjuvazinin çıkarlarını savunacak olan, popülist politikalar uygulayacak olan devlettir. Sosyal haklar, Batıda olduğu gibi mücadele ile değil devletin iradesiyle açıklanır. Bu yaklaşıma karşı, daha önce teorik olarak ortaya konan üretim alanını merkeze alan ilişki analiz çerçevesinde sosyal hakların nasıl ele alınması gerektiği örneklendirilecektir.

İlk olarak buraya kadar çizilen çerçeve bağlamında Türkiye’de sendikal hakların 1960’ların başında yasalaşma sürecinin nasıl analiz edilmesi gerektiği incelenecektir. 1961 anayasasında sendika kurma hakkı tanındığında bu olgu büyük çoğunlukla antidemokratik DP’ye karşı yapılan darbenin özgürlükçü yanına bağlanmıştır. Böyle bir analiz, dolaşım alanını merkeze almakta üretim alanı ile bağlantı kurmamaktadır. Hâlbuki DP’ye karşı yapılan darbeyi sınıflar arası mücadele açıklar. Sınıflar arası mücadele ise ne sadece üretim alanında ne de sadece dolaşım alanında gerçekleşir. Üretken sermaye ile ticari sermaye arasındaki mücadele ve üretken sermayenin toplumsal yapıda belirleyiciliğinin artması darbeyi, anayasayı ve dolayısıyla sendika kurma hakkını açıklar. Anayasada yer alan sendika kurma hakkının yaklaşık 2 yıl süren yasalaşma mücadelesinin tarafları ise üretken sermaye ile işçi sınıfıdır. Bu iki aktör arasındaki mücadele savunulduğu gibi ‘popülist dönem’de bir bölüşüm ilişkisi değildir, dolaşım ve üretim alanlarının bütününde ve ilişkiselliğinde gerçekleşen sınıf mücadelesidir. Bu mücadele sadece kapitalistler ve işçi sınıfı arasında yer almaz dolaşım alanında yer alan ticari sermaye ve üretim alanında yer alan üretken sermayeler arası mücadeleyle de etkileşim halindedir. Görüldüğü gibi 1960’ların başında sendika hakkını ve yasalaşma sürecini açıklayan analiz ancak üretim alanının belirleyiciliğinde ve dolaşım alanını ihmal etmeyen bir çerçevede kurulabilir.

Sosyal haklar kavramı, birey-devlet arasındaki hukuksal bir ilişki değildir. Hukuksal ilişki olarak görünen sınıfsal bir ilişkidir. Dolayısıyla muhatapları birey-devlet değil sınıflardır. Sınıf mücadelesinin vuku bulduğu bir formdur. Örneğin Türkiye’de anayasalarda sosyal hakların nasıl ele alındığı sorusu, hukuksal ilişki-sınıf ilişkisi bağlantısını aydınlatacaktır. 1924 anayasasında sosyal haklara çok sınırlı olarak yer verilmiştir. Bu anayasada sosyal haklar eğitim hakkı, çalışma hakkı ve mülkiyet hakkından ibarettir. 1961 anayasasında önce ise sosyal hakların bir kısmı yasalaşmıştır. 1961 anayasası bilindiği gibi sosyal haklar bakımından en zengin anayasadır. Türkiye’nin kapitalist gelişme tarihi açısından bakıldığında 1950’lerle birlikte hem burjuvazinin hem de işçi sınıfının gelişmeye başladığı göze çarpar. Artık sınıf mücadelesinin

¹ Örneğin; Çelik’e göre “Türkiye’de sosyal politika alanında yaşanan direnç, ülkenin özgün sosyal gelişme çizgisi ve devletçi-otoriter geleneği ile yakından ilgilidir. Türkiye’nin kendine özgü koşulları, sosyal politika alanında devletçilik-paternalizm olarak ortaya çıkmaktadır.” (Çelik, 2004). Benzer bir yorum için bk. Tanör, 1978: 142-143.

nüveleri de görülmeye başlanır. Bu süreçte anayasadaki sosyal haklar sınıf mücadelesinin, işçi sınıfının varlığının ifadesidir. Sınıf mücadelesinin ne boyutta olduğu tartışmalıdır. Fakat tartışmasız kabul edilmesi gereken olgu, artık burjuvazi içinde dengelerin üretken sermayeden yana olması, değer yaratılmasının dinamik güç olmasıdır. Bundan sonra artı-ürün değil artı-değere dayalı bir toplumsal örgütlenme olacaktır. Böylece değer yaratıcı gücü emek-gücüne yönelik düzenlemelerin yasalaşması gereken bir süreç başlamıştır. Önceki bölümlerde belirtildiği gibi bu yasalar emek-gücü piyasasını düzenlerken disipline edici ve kısıtlayıcı özellikler içerecektir.

1982 anayasasında ise sosyal haklar budanmıştır. Burada akla sosyal haklar disipline edici bir özellik taşıyorsa niye 1982 anayasasında sosyal hakların kısıtlandığı sorusu gelebilir. Sosyal hakların disipline edici boyutu 1961 anayasasında içe yönelik birikim sürecine göre iken 1980 ile birlikte dışa yönelik birikim sürecine geçilmesi ile bu boyut değişmiştir. Disipline edici özellikler sermaye birikim modeline göre değişmiş, daha ağırlaşmıştır. Sınıf mücadelesinin sınırları buna göre çizilmeye çalışılmıştır.

Türkiye’de 1960’lı yıllarda sosyal hakların ele alınışında popülizm yaklaşımı belirleyici bir ağırlık taşır. Popülizm yaklaşımına göre kapitalist ile işçi arasındaki eşitsizlik, bölüşüm alanında ücretin düzeyine bağlıdır. Ücretin yükseldiği bir dönemde eşitsizlik ortadan kalkar. Hâlbuki bölüşüm düzeyinde ne eşitsizlik ne de çıkar çatışması söz konusudur. Çünkü sermaye birikiminin arttığı bir dönemde ücret de artabilir. Ücretin yükselmesi zorunlu olarak kapitalistlerin gelirlerini azaltmaz. Sabit bir pastanın paylaşımı yapılmamaktadır. Emek-gücünün daha çok sarf edilmesiyle sürekli niceliği değişen bir pasta söz konusudur. Clarke’ın ifade ettiği gibi “...kapitalist ile emekçi sınıfların gelirleri arasında ters orantılı bir ilişki yoktur, çünkü bunlar sabit bir hasıllardan alınan paylar değildir. Ürün, harcanan zorunlu ve fazla emek-zamanın bir toplamıdır. Bu sebeple bölüşüm düzleminde sadece egemenlik ilişkisi değil, zorunlu bir çıkar çatışması bile söz konusu değildir” (Clarke, 2004, s.117). Marx’a göre sermaye birikimi arttıkça ücret, ister yüksek ister düşük olsun, emekçinin yazgısı daha da beter olacaktır. Bir kutupta servet birikimi gerçekleşirken, diğer kutupta yani kendi emeğinin ürününü sermaye şeklinde üreten sınıfın tarafında sefaletin, yorgunluk ve bezginliğin, köleliğin, zalimliğin, ussal yozlaşmanın birikimi gerçekleşir (Marx, 2000, s.614-615). Marx’ın ulaştığı bu sonuç, üretim ilişkilerinin temel alınması ve üretimin-dolaşımın dinamik analizidir

Türkiye’de ithal ikameci sanayileşme veya iç pazarın yaratılma döneminde, sosyal haklar analiz edilirken ücretlerin maliyet unsurunun yanında talep unsuru özelliği sıkça vurgulanır. Bu argüman önceki bölümde tartışılan üretim-dolaşım alanı ve değer kavramı ile yakından ilişkilidir. Bu konuda Boratav’ın ifadesine göre: “Çoğu kere söylendiği gibi, ücret bireysel kapitalist için daima bir maliyettir; ancak, ithal ikameci bir modelde, ücretler sermayenin tümü açısından toplam talebin de önemli bir unsurudur. Benzeri bir saptama köylü gelirleri için de söylenebilir” (Boratav, 1983, s.11). Boratav’dan aktarılan bu ifadeler, birçok araştırmacı tarafından genel kabul görmüştür. Ücretin maliyet ve talep unsuru olarak ifade edilmesi Yeni-Ricardocu, dolaşımçı yaklaşıma dayanmaktadır. Ücretin maliyet unsuru olarak tanımlanmasında ‘konumlanma noktası’ kapitalisttir. Kapitalist satın aldığı her meta gibi emek-gücünün karşılığını da ödemektedir. Böyle bir yaklaşımda emek-gücü diğer metallerden farksız olarak kavranmaktadır. Emek-gücünün alınıp satılmasının hammadde alımından farkı kalmamıştır. Ücretin maliyet unsuru olarak kabul edilmesiyle, emek-gücünün bir karşılığı olduğu kabul edilir. “Ücretin bir maliyet unsuru olduğu görüşüne göre, işçi ve kapitalist arasındaki ilişki, sömürülen-sömüren ilişkisi değil karşılıklı bir alışveriştir; işçi kapitaliste işgücünü satar, karşılığında bir ücret alır” (Eryılmaz, 1993, s.16). Emek-gücünün karşılığı ya da başka bir ifadeyle değeri var mıdır ve varsa nasıl belirlenir? Marx, bütün öteki metaller gibi emek-gücünün de bir değere sahip olduğunu belirtir. “Emek-gücünün değeri, öteki her metada olduğu gibi, bu özel nesnenin üretimi ve dolayısıyla yeniden-üretimi için gerekli emek-zamanı ile belirlenir.” (Marx, 2000, s.173). Marx’ın klasik ekonomi politikten devraldığı bu fikir Clarke’a göre yeterince radikal değildir. “Emek-gücü meta olarak üretilmez, dolayısıyla Marx’ın tanımladığı gibi, değerine denk gelen bir ücrete satma eğiliminde olması için hiçbir neden yoktur.” (Clarke, 2005, s.82).

Buraya kadar ele alınan ithal ikameci birikim modeli veya popülizm kavramlaştırmasında ‘iç pazarın yaratılması için ücretlerin artırılması gerektiği’ argümanının sorunlu yanlarından biri üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerinin birbirinden koparılacak şekilde ele alınmasıdır. Dolayısıyla bu dönemde sosyal hakların sorunlu kavranışı bu nedene dayanır. Boratav, ithal ikameci sanayileşmenin, 1960’lı yılların sosyo-politik yapısı ve bölüşüm ilişkileri tarafından biçimlendirileceğini belirterek (Boratav, 1989, s.95) bölüşüm ve üretim ilişkilerinin birbirleri üzerindeki etkisini tek yönlü olarak ele almış ve bölüşüm ilişkilerinin belirleyiciliğine vurgu yapmıştır. Benzer şekilde Keyder, gelirin yeniden dağılımı yoluyla bir iç pazarın kurulmasının, Türkiye’nin 1960-1980 dönemindeki ekonomi politikasını tanımlayan özelliklerden biri olduğunu belirtmiştir (Keyder, 2001, s.207). Gülalp de popülizmi, toplumsal refah kaygısının merkezi önem kazanması olarak tanımlayarak popülizm kavramlaştırmasında bölüşüm ilişkilerini öne çıkartmıştır. Hâlbuki üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkilerini birbirinden yalıtmadan, içsel, çok yönlü ve dinamik bir ilişki dâhilinde analiz etmek gerekmektedir. Üretim ilişkileri ve bölüşüm ilişkileri ilgili olarak Marx; üretimin, dağıtımın, değişimin,

tüketimin bir bütünün öğeleri olduklarını ve bu ayrı ayrı uğraklar arasında her organik bütünde olduğu gibi karşılıklı etki olduğunu ifade etmiştir (Marx, 1993, s.236-237). Bu çerçevede sosyal haklar ele alındığında - yukarıda gösterildiği gibi- fetişistik perdenin arkasındaki gerçeklik yakalanabilir.

KAYNAKÇA

- Akyüz, F. (2008), Türkiye’de Sosyal Güvenlik Sisteminde Yapısal Dönüşüm: Eleştirel Bir Analiz, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, SBE.
- Arın, T. (1997), “Sosyal Hakların Emek Gücünün Meta Niteliği Üzerindeki Etkileri”, TMMOB Sempozyum Bildirileri, 6-8 Ekim 1997, İstanbul.
- Boratav, K. (1983), “Türkiye’de Popülizm: 1962-1976 Dönemi Üzerine Notlar”, Yapıt, S.1.
- Boratav, K. (1989), Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, İkinci Baskı. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Buğra, A. (2008), “Kapitalizm, Yoksulluk ve Türkiye’de Sosyal Politika, http://www.obarsiv.com/pdf/ayse_bugra2.pdf, 10.07.2009.
- Clarke, S. (1978). "Capital, Fraction of Capital and the State: 'Neo-Marxist' Analysis of the South African State." *Capital and Class*. 5, 32-77.
- Clarke, S. (1980), “The Value of Value”, *Capital and Class*, 10, 1-17.
- Clarke, S. (2004), “Devlet, Sınıf Mücadelesi ve Sermayenin Yeniden Üretimi”, *Devlet Tartışmaları Marksist Bir Devlet Kuramına Doğru*, S. Clarke (drl.), Ankara: Ütopya, 225-247.
- Clarke, S. (2005), “Sınıf Mücadelesi ve İşçi Sınıfı: Meta Fetişizmi Sorunu”, *Conatus*, 4, 71-85.
- Cleaver, H. (2008), *Kapital’i Politik Olarak Okumak*, Otonom Yayıncılık, İstanbul.
- Çelik, A. (2004), AB Sürecinin En Uyumsuz Alanı: Sosyal Haklar, *Birikim*, Sayı: 184-185
- Eryılmaz, F. (1993). *Kapitalizm ve Ulusal Ekonominin Dönüşümü*. Birinci Baskı. İstanbul: Belge Yayınları.
- Kara, B. (2008), *Sosyal Haklar ve Özel Olarak Korunması Gereken Kişiler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE.
- Keyder, Ç. (2001), *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, Yedinci Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Marx, K. (1993), *Ekonomi Politikin Eleştirisine Katkı*, İstanbul: Sol Yayınları.
- Marx, K. (2000), *Kapital I*, A. Bilgi (çev.), Beşinci Baskı. Ankara: Sol Yayınları.
- Miller, R.W. (2002), *Marx’s Legacy*, içinde *Social and Political Philosophy* (ed. R.L.Simon), 131-154
- Saad-Filho, A. (2006), *Marx’ın Değeri Çağdaş Kapitalizm İçin Ekonomi Politik*, E. Günçiner (çev.), İstanbul: Yordam Kitap.
- Tanör, B. (1978), *Anayasa Hukukunda Sosyal Haklar*, May Yayınları, İstanbul.
- Ulutürk, S ve K. Dane. (2009), “Sosyal Güvenlik: Teori, Dönüşüm ve Türkiye Uygulaması”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 8, 29, 114,142.